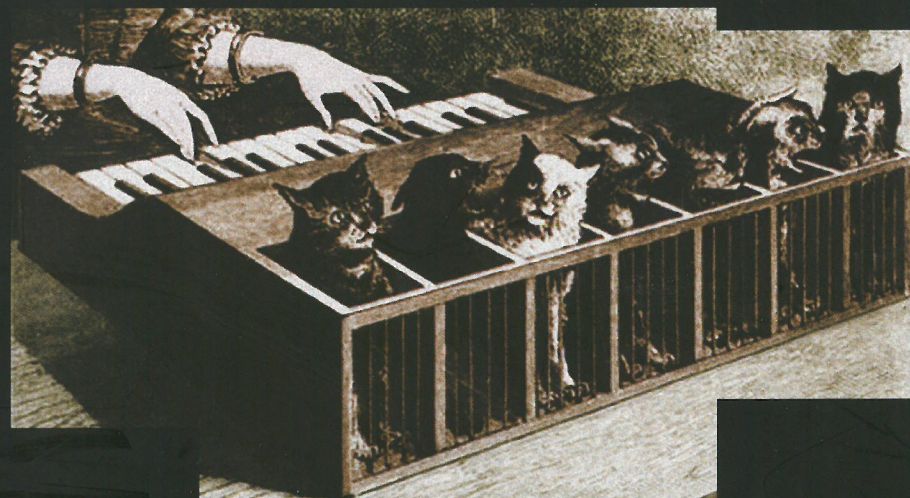

1-9589

ROBERT DARNTON VELKÝ MASAKR KOČEK
A DALŠÍ EPIZODY Z FRANCOUZSKÉ KULTURNÍ HISTORIE

■ ROBERT DARNTON
VELKÝ MASAKR KOČEK
A DALŠÍ EPIZODY
Z FRANCOUZSKÉ
KULTURNÍ HISTORIE

ARGO

edice každodenní život

ARGO

Tato kniha zkoumá způsoby myšlení ve Francii 18. století. Pokouší se nejen ukázat, co si lidé mysleli, ale jak mysleli – jak konstruovali svůj svět, opatřovali jej významem a naplňovali emocemi. Namísto putování po široké a přímé cestě intelektuálních dějin jsem se vydal do neprobádaného teritoria, jež je ve Francii známo jako *dějiny mentalit*. Tento žánr dosud v angličtině nemá vlastní pojmenování, ale můžeme jej prostě nazvat kulturními dějinami. Studuje totiž naši civilizaci stejným způsobem, jako antropologové studují kultury cizí. Je to historie na způsob etnografie.

Mnozí lidé předpokládají, že kulturní historie se zabývá vysokou kulturou, kulturou s velkým K. Zájem o dějiny kultury nižších vrstev se objevuje již u Burckhardta, když ne u Hérodota; ale přesto je stále překvapivá a plná nových objevů. Čtenář proto právem očekává určité vysvětlení. Zatímco historik idejí sleduje vývoj myšlenky od jednoho filozofa k druhému, historik inspirovaný etnografií se zabývá tím, jak chápou svět prostí lidé. Snaží se pochopit jejich kosmologii a ukázat, jak ve svých myšlenkách organizovali skutečnost a vyjadřovali ji svým jednáním. Nepokouší se dělat z muže z ulice filozofa, ale zjistit, jakou strategii si život na ulici vynucoval. Prostí lidé, tlačení k zemi, si osvojili „pouliční moudrost“ – a po svém způsobu mohli být stejně inteligentní jako filozofové. Ale místo toho, aby vyvozovali logické závěry, mysleli skrze věci, nebo skrze cokoli jiného, co jim jejich kultura nabízela, například příběhy nebo obřady.

Jaké věci nám odhalí přemýšlení? Claude Lévi-Strauss si na tuto otázku před pětadvaceti lety odpověděl při studiu totemů a tetování v Amazonii. Proč to tedy nevyzkoušet ve Francii 18. století? Protože si s Francouzi z 18. století nemůžeme promluvit, odpoví skeptik; a aby svým slovům dodal důraz, podotkne, že archiv se nikdy nemůže stát plnohodnotnou náhradou terénního výzkumu. Jistě, ale archivy před-revoluční Francie jsou nesmírně bohaté a vždy je možné položit všeobecně známým pramenům nové otázky. Mimo to ani antropolog to se svými domorodými informátory nemá snadné. Také on se dostává

do oblastí temnoty a mlčení a musí interpretovat domorodcovy interpretace toho, co si myslí jiný domorodec. Duchovní podrost může být stejně neproniknutelný v pralese jako v knihovně.

Ale jedna věc je jasná každému, kdo se vrátil z terénního výzkumu: jiní lidé jsou odlišní. Nemyslí tak jako my. A jestliže chceme porozumět tomu, jak myslí, musíme se vzdát snahy jejich jinakost ovládnout. V jazyce historiků to může znít jako často užívané výpady proti anachronismu. To však stojí za zdůraznění, neboť nic není tak snadné a pohodlné jako představa, že Evropané přede dvěma stoletími mysleli a cítili přesně jako my dnes – až na paruky a dřeváky. Stále potřebujeme zažít studené sprchy dalších a dalších kulturních šoků, abychom se zbavili falešného pocitu důvěrné obeznámenosti s minulostí.

A nic není lepšího než se vydat do archivů. Sorva by se našel jediný dopis z doby starého režimu, který by neobsahoval zajímavá překvapení – od vsudypřítomné a soustavné hrůzy z bolavých zubů k obsedantnímu aranžování chlévské mrvy na hnojištích, což bylo chování objevující se pouze v některých vesnicích. Moudrost, kterou naši předkové skryli v příslovích, je nám naprosto cizí. Otevřete si jakoukoli knihu přísloví z 18. století a najdete v ní takovéto výzvy: „Kdo je usoplený, ať se vysmrká.“ Když nějakému přísloví, žertíku, rituálu nebo básni nerozumíme, můžeme si být jisti tím, že se k čemusi dostáváme. Pokud se soustředíme na ta místa pramenů, která nám budou nejméně srozumitelná, možná se nám podaří odhalit odlišný systém významů. Nit nás dokonce může zavést k podivnému a podivuhodnému světonázoru.

Tato kniha se pokouší rozkrýt podobné nezvyklé pohledy na svět. Nejprve se nechává vést překvapivými a nesourodými texty: ranou verzí „Červené Karkulky“, vyprávěním o masakru koček, bizarním popisem města, podivným spisem policejního inspektora – dokumenty, které sice nejsou typickými výplody myšlení 18. století, ale umožňují k němu proniknout. Výklad začíná velmi obecným nastíněním pohledu na svět a postupně se konkretizuje. První kapitola je exegezí folkloru, s nímž byl ve Francii obeznámen téměř každý, avšak zvláště velký význam měl pro rolníky. Druhá kapitola interpretuje tradici skupiny dělníků z města. Třetí kapitolou postoupíme po společenském žebříčku a dovíme se, co pro provinční měšťany znamenal život ve městě. Poté se přesuneme do Paříže a do světa intelektuálů – nejprve zjistíme, jak je viděla policie, která měla svůj vlastní pohled na svět (čtvrtá kapitola). Pak se podíváme na to, jak vypadá svět epistemologicky roztřídný jedním

z nejvýznamnějších textů osvícenství: soustředíme se na *Úvod k Encyklopedii* (pátá kapitola). Poslední kapitola se pak zaměří na to, jak dal Rousseauův rozchod s encyklopedisty vzniknout novým způsobům myšlení a procíťování, které můžeme pochopit, když si jeho texty znovu přečteme očima jeho čtenářů.

Všemi kapitolami prochází motiv četby, neboť rituál či město může být stejně jako pohádku a filozofické pojednání. Techniky exegeze se mohou lišit, ale vždy čteme proto, abychom se dobrali smyslu – smyslu, který současníci vtělili do toho, co po nich zůstalo. Proto jsem se pokoušel dobrat se 18. století skrze četbu a ke svým interpretacím jsem připojil i texty, aby je mí čtenáři mohli interpretovat po svém a nesouhlasit se mnou. Nečekám, že budu mít poslední slovo, a nepředstírám, že jsem vyčerpал všechny možnosti. Tato kniha nemá být vyčerpávajícím přehledem myšlenek a postojů všech sociálních skupin geografických regionů předrevoluční Francie. Není ani souborem typických případových studií, neboť nevěřím, že někdy existoval nějaký typický rolník nebo typický měšťan. Místo toho, abych se za nimi marně honil, jsem se nechal vést co nejobjemnějším souborem dokumentů tam, kam ukazovaly, a zrychlil jsem krok, pokaždé když mne něco překvapilo. Scházet z vyšlapané cesty možná není příliš ukázková metodologie, ale dává možnost nezvyklých úhlů pohledu, a právě ty mohou odhalit nejvíc. Nevím, proč by kulturní historie měla opomíjet neobvyklé a věnovat se pouze průměrnému, neboť význam nelze zprůměrovat a symboly nemohou být redukovány na nejnižší společný jmenovatel.

Toto mé přiznání k nesystematičnosti neznamená, že v kulturní historii je vše možné, protože je vše možné v antropologii. Antropologizující přístup k historii má svá vlastní přísná pravidla, přestože pravověrnému sociálnímu vědci musí připadat spíše jako beletrie. Vychází z předpokladu, že individuální sebevyjádření je ohraničeno obecným rámcem; že své pocity můžeme utřídit a věci kolem sebe pochopit tím, že si je zasadíme do vzorce své kultury. Historik by tak měl být schopen odhalit sociální rozměr myšlení a rozplést význam skrytý v pramenech, pokud je vztáhne k vnějšímu světu významů. Znamená to přecházet od textu ke kontextu a zpět tak dlouho, dokud si neprokleštíme cestu světem myšlení odlišného od našeho.

Takovýto způsob kulturní historie patří mezi vědy interpretativní. Možná je příliš troufalé označovat ji ochrannou známkou anglické *science*, ale zcela jistě odpovídá francouzským *sciences humaines*. Není

to snadný žánr a má své nedostatky, ale ty nejsou nepřekonatelné, dokonce ani tehdy, když píšete anglicky. My všichni, Francouzi stejně jako „Anglosasové“, myslitelé i rolníci, jsme svázáni omezeními vyplývajícími z naší kultury, stejně jako naši řeč svazují gramatická pravidla. Právě proto by historik měl být schopen pochopit, jak kultury ovlivňují myšlení, a to i v případě nejvýznamnějších učenců. Básníci nebo filozofové mohou využít jazyka až po nejzazší mez, ale i oni se musí zastavit před vnějším rámcem významu. Za ním je jen šílenství – osud Hölderlina a Nietzscheho. Ale uvnitř tohoto rámce mohou velcí mužové hranice významu pokoušet a posouvat. I proto by kniha o mentalitách Francie 18. století neměla opomenout Diderota a Rousseaua. Tím, že jsem je zařadil vedle rolníků vyprávějících své příběhy a tovaryšů vraždících kočky, jsem narušil tradiční rozlišování mezi elitní a lidovou kulturou a pokusil jsem se ukázat, že intelektuálové i prostí lidé byli nuceni se zabývat stejnými problémy.

Uvědomuji si, že opustit zavedené způsoby historické práce s sebou nese určitá rizika. Někdo může namítnout, že prameny jsou příliš neurčité a neumožní nám pochopit myšlení rolníků, kteří zemřeli přede dvěma stoletími. Jiné pohorší představa, že mohu masakr koček interpretovat stejně jako úvodní pasáže *Encyklopedie*, nebo že se vůbec snažím ho pochopit. A ještě mnohem více čtenářů možná nebude souhlasit s výběrem několika podivných dokumentů, které mají otevřít cestu k myšlení 18. století, a dali by přednost systematickému výkladu prostřednictvím prověřených pramenů. Myslím, že bych na tyto výtky dokázal odpovědět, ale nechtěl jsem, aby se tento úvod stal pojednáním o metodě. Místo toho zvu čtenáře do svého vlastního textu. Asi jej nepřesvědčím, ale doufám, že mu toto putování přinese zajímavé zážitky.

Nové vydání mé knihy mi dává možnost oslovit nové čtenáře a já jí s radostí využívám. Vydát knihu je jako hodit kámen do hluboké studny: čekáte a čekáte na šplouchnutí, ale někdy neuslyšíte nic. Ze všech knih, které jsem kdy vydal, zašplouchal *Velký masakr koček* nejhlasitěji – možná i díky svému chytlavému názvu, který čtenáře zaujal. Snad se ptali sami sebe, proč by se seriózní historik měl zabývat tak bizarní příhodou, jako bylo rituální vybití koček v okrajové čtvrti Paříže 18. století. Doufal jsem, že tato otázka přiměje čtenáře pročíst si text a, což bylo důležitější, vzbudí v nich zájem o nový přístup ke zkoumání minulosti.

V 60. letech, kdy se zdálo, že vše nové přichází z levého břehu Paříže, byl tento přístup vynášen jako dějiny mentalit neboli zkoumání duševního obzoru prostých lidí. Předtím se historikové věnovali především intelektuálnímu životu elit, ale nemohli popřít, že i rolníci a dělníci přemýšleli. Pokud by bylo možné nějakým způsobem nahlédnout do duchovního světa mas a odhalit hodnoty a postoje jedinců nacházejících se na spodních příčkách společenského žebříčku, otevřel by se zcela nový rozměr historie. Ale překážky, které se takovému typu výzkumu stavěly do cesty, se zdály být nepřekonatelné. Až do 19. století byla většina Evropanů negramotných. Jak by mohl historik odhalit stopy duševní aktivity jedinců, kteří po sobě nezanechali písemná svědectví?

První snahy nalézt řešení přinesly určité závěry, nebyly však dostatečně pevně zakotvené. Historikové zkoumali almanachy, které byly rolníkům nahlas předčítány. Shromažďovali údaje ze závětí, které prozrazovaly, jak si chudí lidé představovali život věčný. Zkoumali exotické problémy, například čarodějnictví, magii, banditismus a lidové léčitelství. Ale do systematického výzkumu se pustili až poté, co si začali vypůjčovat koncepty a metody ze své sesterské disciplíny, totiž antropologie.

Antropologové se již od počátku 20. století ve svých výzkumech soustředili právě na myšlení a hodnotové systémy neliterárních společností. Jistě, také oni se dělili na několik soupeřících táborů a svářeli se mezi sebou stejně vehementně jako historikové. Ti také jejich koncepty

nepřebírali nekriticky. Ale v 90. letech 20. století je již využívali do té míry, že dokonce i Francouzi opustili svou chráněnou značku dějin mentalit a vrhli se na historickou antropologii.

Velký masakr koček, poprvé vydaný roku 1984, byl raným pokusem obrátit historické bádání tímto směrem. Chtěl jsem oslovit širokou veřejnost stejně jako badatele, proto jsem se příliš nepouštěl do teoretických debat. Chtěl jsem ukázat, jak může antropologizující historie skutečně vypadat, a ne sepsat teoretické pojednání o tom, jak se má psát. Zvolil jsem také zvláštní strategii. Vyšel jsem ze všeobecně známých pohádek, které se ve Francii 18. století tradovaly v nespočetných dialektech a jejichž vliv zasáhl jak elity, tak rolníky. Systematicky jsem studoval a srovnával varianty zaznamenané folkloristy v následujícím století a dospěl jsem k závěru, že lze identifikovat orální tradici, která vyjadřovala určitý sdílený pohled na svět – nikoli národního ducha, jak tvrdili někteří z mých kritiků, ale kulturní vzorec existující na celonárodní úrovni, byť s regionálními variantami. Tento kulturní vzorec mi posloužil jako základ pro následující kapitoly, v nichž se věnuji různým sociálním skupinám. Nakonec jsem dospěl k elitě mezi autory a čtenáři. Takto jsem se pokusil sepsat kulturní dějiny „zdoła“, podobně jako historikové přede mnou zpracovávali sociální a hospodářské dějiny, tedy začal jsem ve světě rolníků a řemeslníků a propracovával jsem se vzhůru ke světu osvícenců. Mým záměrem ale nebylo propojit vše do jediného, unifikovaného vyličení francouzské kultury 18. století, neboť nevěřím, že něco takového kdy existovalo. Tak jako jiným moderním nebo postmoderním autorům mi nevadí skutečnost, že je mé dílo fragmentární a neucelené. Snažil jsem se však být přesný – předložit důkazy tak, aby mou interpretaci učinily věrohodnou.

Použil jsem výraz interpretace, protože historii stejně jako ostatní společenské vědy chápu jako z podstaty interpretující. Jejím cílem je pochopit, jak jiní lidé vnímají svou lidskou existenci. Studium kulturního jevu, například masakru koček, se podobá sledování divadelní hry: soustředíte se na chování herců, abyste porozuměli tomu, co se vám snaží sdělit. Nedospějete k závěru stejně jednoznačnému, jako je bankovní výpis nebo soudní rozhodnutí, protože interpretující historie je vždy otevřená mnoha variantám. Ale taková otevřenost neznamená, že jakékoli vysvětlení je možné nebo že se v interpretaci nelze zmýlit. Interpretovat *Hamleta* jako obhroublou frašku by bylo chybou, přestože jiné interpretace, jakkoli rozdílné, mohou být všechny správné – jedni

například vnímají *Hamleta* jako hru psychologickou, druzí jako podobnoství o politické moci.

Tyto myšlenky jsem převzal od Clifforda Geertze, vynikajícího antropologa, s nímž jsem dvacet let vedl seminář o historii a antropologii. Ale stejné názory vyslovili Victor Turner, Mary Douglasová, E. E. Evans-Pritchard nebo mladší badatelé, například Keith Basso a James Clifford. V mnohém se neshodnou, ale všichni tito antropologové zdůrazňují mnohohrstevnatost symbolů a rituály chápou jako komplexní vzorce jednání, které vyjadřují mnoho různých poselství.

Zdůrazňuji komplexnost a mnohostrannost příznačnou pro symbolické vyjádření, protože někteří z mých kritiků tento zcela zásadní moment opominuli. Třeba Roger Chartier tvrdí, že symboly spojují znázorňované se znázorněným jednoznačně a lineárně. Jeden příklad Chartier vybral ze slovníku 18. století: lev jako symbol udatnosti. Jistě mohu souhlasit s tím, že lev může symbolizovat udatnost. Zároveň však můžeme odkazovat na královskou moc, sílu, zuřivost a další vlastnosti nebo jejich různé kombinace. Antropologové znovu a znovu zdůrazňují, že prostí lidé takto se symboly manipulují. Proto není nijak přehnané prohlásit, že kočky ztělesňují čarodějnictví, sexualitu i rodinný život – nebo že jejich rituální zabití mělo být zároveň soudním procesem, kolektivním znásilněním, vzpourou dělníků proti nadřazeným a karnevalovou variantou pouličního divadla, které dělníci později přehrávali v podobě pantomimy. Ne všichni, kdo se na masakru podíleli, jej vnímali stejně. Měl celou škálu významů, které mohly být různými způsoby přetvářeny a kombinovány. Nemůžeme je zredukovat na význam jediný, jako ve vyvrcholení detektivky. Tím bychom zcela pokřivili způsob, jak lidské bytosti obecně vytvářejí významy a jak byli dělníci 18. století schopni zesměšnit své nadřizené.

Takto abstraktně podaná by celá záležitost mohla vypadat jako *akademická otázka* – jedna z těch debat, které velmi zajímají badatele, ale pro obyčejné lidi v obyčejném světě mnoho neznamenaají. Přesto věřím, že masakr koček a má snaha rozluštit jeho poselství může zaujmout kohokoli mimo akademické prostředí, jenž přemýšlí o podstatě lidství a o tom, jak je sami lidé konstruují. Jedním z těchto způsobů je žertování. Přestože se nám to může zdát zvláštní, a přestože to milovníci koček mezi námi prohlásí za odporné, byl masakr koček tou nejzábavnější příhodou, jakou kdy dělníci z rue Saint-Séverin zažili. Pokud tomuto žertíku porozumíme, dokážeme odhodit něco ze svého moderního

světonázoru a vstoupit do cizího, do duchovního světa prostých lidí přede dvěma staletími. Právě díky zkušenostem z podobných setkání je tento přístup k historii tak vzrušující. Pokud můj experiment zaujme i mé čtenáře, doufám, že budou v antropologizující historii pokračovat, neboť historie a antropologie se dál vzájemně ovlivňují. Dnes, čtvrt století po prvním vydání *Velkého masakru koček*, společně vytvořily plodnou vědní disciplínu, která se zdá být nadějnější než kdy předtím.